

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

P.VIŠINSKIS IR LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS IDĖJA

Rimantas Miknys

Pažįstame P.Višinskį kaip lietuvių demokratinės visuomenės ir kultūros veikėją, publicistą ir literatūros kritiką, tačiau nepalyginamai mažiau - kaip politiką, ideologą. Be abejo, aišku, kad šis klausimas vertas ne vien trumpų pastebėjimų ar straipsnelio, o žymiai platesnių studijų. Ir todėl nepretenduojame į išsamią P.Višinskio - politiko ir ideologo, - veiklos analizę, o siekiame savo pastabomis, tik siaurame minėto klausimo kontekste, pažvelgti į taurią asmenybę ir, jeigu pavyks, parodyti, kad tokios studijos ne tik galimos, bet ir būtinos.

Jau žinomas lietuvių istorikas V.Trumpa yra pastebėjęs, jog pirmasis politinės Lietuvos nepriklausomybės idėją (turima galvoje modernios, tautinės valstybės samprata - R.M.) iškėlė J.Šliūpas, o jos įgyvendinimui teorinius pamatus padėjo P.Višinskis, perkėles ją į politinę programą¹. Paradoksalu, kad apie tai iki šiol niekur plačiau nekalbėta, nors P.Višinskis ir buvo tas asmuo, kuris pažymėjo pirmąsias ryškias gaires lietuvių tautos kelyje, tiesiai vedančiame į Vasario 16 d. aktą.

Iki tol jo pirmtakai ir bendražygiai varpininkai Lietuvos nepriklausomybės idėją buvo išsąmoninę kaip romantinį polėkį, savo veiklos kelrodę žvaigždę. Šią idėją jie puoselėjo, tarsi tik ką užsimezgsių pavasarinio žiedo pumpurą nuo šiaurės-rytų vėjo atgrasaus dvelksmo. Pasak K.Griniaus apie ją buvo užsimenama kartis nuo karto privačiuose pokalbiuose, kai kada varpininkų suvažiavimuose, bet viešai (per spaudą) neprabilta². Sunkiomis Rusijos imperijos kolonizacinės, rusifikacinės politikos sąlygomis jų visas dėmesys buvo sukoncentruotas į dienos uždavinius: tautinės savimonės žadinimą per nelegalią spaudą, švietimą, kovą už lietuvių spaudos legalizavimą, nacionalinę mokyklą, siekiant palankesnių sąlygų tautinei-kultūrinei veiklai. Buvo tikimasi, kad ši veikla subrandins ateityje prielaidas ir atviram politiniam veikimui. Tiesa nuo 1895 m. ėmė reikštis

varpininkų radikalusis sparnas, kurio atstovai (K.Grinius, J.Bagdonas, S.Matulaitis) ragino stoti į atvirą politinę kovą prieš carizmą kaip sistemą, t.y. kelti valdžios pakeitimo klausimą, nes iki tol vykęs tautinis judėjimas tik konfrontavo su oficialiąja politika, konfliktavo su ja neakivaizdiniu būdu. Tačiau bent kiek konkretesni šios politinės veiklos apmatai dar nebuvo suformuluoti, nes senosios linijos šalininkai, daugiausia V.Kudirkos autoriteto dėka, apgynė savo pozicijas. Po V.Kudirkos mirties (1899 m.) iniciatyvą varpininkų veikloje perėmė radikalai. Jų nuostata buvo aiški: tik politiniai pertvarkymai Rusijoje ir Lietuvoje gali užtikrinti tolesnę lietuvių tautos egzistenciją. Ir neabejotinu lyderiu tarp varpininkų tapo P.Višinskis, 1901-1906 m. suformulavęs nuoseklią politinės veiklos programą. Tad kokie jos pagrindiniai bruožai?

Svarbiausia ir išskirtina, kad pirmą kartą lietuvių politinės minties istorijoje programos išėties taškas ir šerdis buvo politinės Lietuvos nepriklausomybės idėja. Iki P.Višinskio niekas taip aiškiai jos nėra išreiškęs. Čia turime pastebėti, kad 1896 m. įkurta Lietuviškoji socialdemokratų partija (LSDP), pradedama 1896 m. programa ir baigdama šeštojo suvažiavimo (1905 m.) nutarimais, pasisakė už "savistovią" demokratišką Lietuvos respubliką. Tačiau nepriklausomybė dar nebuvo konkrečiai įvardinta. Buvo kalbama apie Lietuvą "liuosoje federacijoje" su kaimynais, "savanoriškoje laisvų tautų federacijoje", "sujungtų su tokiomis pat kaimyniškų tautų respublikomis", "sufederuotą su kitomis kaimyniškoms tautomis, esančiomis ant to paties laipsnio visuomeniško ir politiško ūgio, liuosu noru susidedančia su kaimyninėmis tautomis federacijos sąryšiu"³. O P.Višinskio jau 1901 m. "Varpo" penktame numeryje paskelbtame straipsnyje "Credo" Kilk ir Kelk!" buvo pažymėta: "Mūsų idealas: laisva, neprigulminga Lietuva, nusikračiusi nuo svetimų ir savų despotų, pamynusi po kojų tamsybes, išvien su kitomis liuosomis tautomis rūpinasi apie pagerinimą savo ekonomiškojo būvio ir žengia pirmyn..." Ir tai buvo ne euforijos apimto idealisto, kaip dažnai į P.Višinskį žiūrėjo jo bendražygiai (J.Bagdonas, J.Vileišis), o pragmatiško politiko sentencija. Joje be jokių išlygų buvo akcentuojamas demokratinis būsimo valstybės pobūdis, nes tik į tokią

valsybę vedė tuometinis lietuvių tautinis atgimimas, kuris iš esmės buvo liaudinis, demokratinis, ką ir puikiai suvokė P.Višinskis.

1902 m. Lietuvos nepriklausomybės idėja, daugiausia P.Višinskio pastangų dėka, buvo perkelta į naują, aukštesnę politinę plotnę. Tais metais jis aktyviai dalyvavo organizuojant varpininkus į Lietuvių demokratų partiją (LDP), kurios suvažiavimas įvyko Dabikinėje spalio 17 d. Ši jo veikla jau buvo tiesiogiai pajungta aptariamoms idėjoms įgyvendinimui. Jau tuomet P.Višinskis, vienas iš nedaugelio, suprato, jog politinių partijų kūrimas - būtinas, žengiant pasirinkta kryptimi. Nes tik taip buvo galima pakreipti tautinį judėjimą aiškia politine vaga ir tuo būdu įjungti į ją kuo platesnę Lietuvos visuomenę.

Tuo tarpu dar nemaža dalis varpininkų, ypač senųjų (J.Kriauciūnas, J.Jablonskis taip pat J.Vileišis, A.Smetona, iš dalies J.Bagdonas) siekdami visos tautos konsolidacijos kovoje prieš carizmą įžiūrėjo pavojų šiam procesui visuomenės griežtoje politinėje-idėjinėje diferenciacijoje, kurią žadėjo partijų kūrimasis. Faktiškai jie tebesilaikė V.Kudirkos tradicinės nuostatos, paskelbtos 1888 m. "Varpo" prospekte: svarbiausias uždavinys - "vienijimas lietuvių per inteligenciją".

1898-1901 m. "Varpo" puslapiuose vykusioje diskusijoje šiuo klausimu minėtos nuostatos šalininkų nuomonę išsakė tęstiniame straipsnyje "Iš šiaurės padangės" Jonas Vileišis. Politinių partijų kūrimą jis laikė dirbtine Kaino ugnele to meto lietuvių visuomenėje, nes joje nematė aiškesnių, ryškesnių socialinių ir idėjinių prieštaravimų. Pasak jo tai vos ne mados, atėjusios iš Vakarų Europos, apraiška Lietuvoje. Bet tai, kas normalu ir natūralu Europos laisvoms tautoms, laisvai visuomenei, jo manymu, Rusijos imperijos engiamai tautai per didelė prabanga⁴.

P.Višinskio nuomone, skirtingai nuo daugelio, "tautinės vienybės" lozungas buvo visiškai suderinamas su lietuvių politinių partijų kūrimusi, nes jas visas vienijo pagrindinis tautos tikslas - politinis Lietuvos atgijimas. (Tai savo programose fiksavo ir LSDP). Ir pirmą kartą be jokių užuolankų, tiesiai šis tikslas, partijų programų lygyje, buvo išsakytas LDP programos projekte (1902 m.), kuri parengė

P.Višinskis padedamas J.Vileišio: "Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms Lietuva - tai tolimas siekis mūsų Lietuvių Demokratų Partijos"⁵. Taigi partija buvo kuriama kaip politinis įrankis tos idėjos realizavimui. Būdamas vienu iš pagrindinių šios partijos ideologų, P.Višinskis stengėsi kuo konkrečiau apibrėžti Nepriklausomos Lietuvos sampratą, nusakydamas valstybės ribas, valdymo pobūdį: "... mūsų politiškas idealas - nepriklausoma Lietuva jos maždaug etnografiškose ribose, pačių gyventojų valdoma su Seimu Vilniuje. Jos vyriausybės, įstatymdavystės teismo etc. priedermės pildantieji privalo būti renkami visuotiniu, lygiu, slaptu ir betarpišku balsavimu visų suaugusių Lietuvos gyventojų be atžvilgio į tai, ar lietuvis, ar žydas, ar lenkas, ar katalikas, ar liuteris, ar vyras, ar moteriškė..."⁶. Kaip taikliai pastebėjo V.Trumpa, P.Višinskis formulavo nacionalinės demokratijos sampratą, pagal kurią vadovaujantis vaidmuo kuriant valstybę, valstybėje turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių tautos interesus. Šia prasme jis rėmė LDP programos projekte įrašytą šūkį: Lietuva - lietuviams! Tačiau tai jokių būdu nereiškė, jog gali būti diskriminuojamos tautinių mažumų teisės, nes pasak P.Višinskio "...žydai, vokiečiai, latviai, rusai, lenkai, totoriai ir kiti, kuriuos likimas atnešė į Lietuvą - yra Lietuvos gyventojai, ir jiems turi būti užtikrintos lygios su lietuviais tiesos"⁷. Demokratijos garantu turėjo būti asmens laisvė, apimanti viską nuo politinių, religinių ir kt. pažiūrų iki tautinio apsisprendimo laisvės. Tik tokia laisve turėjo būti grindžiama tautos ir krašto laisvė. Toks buvo P.Višinskio Nepriklausomos Lietuvos modelis.

Jį įgyvendinant P.Višinskis, atsižvelgdamas į egzistuojančias realijas, numatė pereinamąjį laikotarpį, kur svarbiausias vaidmuo buvo skiriamas politinės Lietuvos autonomijos (etnografinėse ribose) iškovojimui. 1905 m. jis rašė: "... šiandien dar nesame pasirengę atsiskirti nuo rusų valstybės, o jau galime pasitikėti, kad autonomijos reikalavimą dabar jau daugelis gali paremti, kad tas reikalavimas jau pribrendęs"⁸. Šiame etape jis Lietuvą matė Rusijos demokratinėje federacijoje. Lietuvos autonomijos idėja - tai dar vienas jo formuluotos politinės programos akcentas. Tarp kita ko, pirmą kartą Lietuvoje, ji taip buvo

užfiksuota minėtame LDP programos projekte ir aišku, kad ne be P.Višinskio lemiamos įtakos. Be to straipsniai "Varpe", veikla LDP CK, Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavime Maskvoje 1905 m. spalio 7-8 d.) Vilniaus "autonomistų" sambūriuose, organizuojant Vilniaus Didįjį Seimą ir Seimo metu, rodo kiek daug jėgų jis idėjo į šios idėjos realizavimą. Jo giliu įsitikinimu politinė Lietuvos autonomija turėjo tapti pagrindu ateities demokratinei Lietuvai.

Ar galvojo jis apie kelius ir būdus politinei Lietuvos nepriklausomybei pasiekti? Taip. Ir jie buvo siejami su liberalizacijos procesais, demokratijos įsigalėjimu pasaulio, Europos valstybių bendrijoje, o visų pirma Rusijoje. Pirmuoju žingsniu į šią situaciją turėjo tapti carinio režimo žlugimas, kaip bendros Rusijos imperijos tautų politinės kovos išdava. Neatsitiktinai ne kartą P.Višinskis yra pažymėjęs: "...mes ne tik neturime tiesos neapkęsti maskolių tautos, bet privalome eiti išvien su jos apšviestunais prie vieno siekio - apšviest žmones, ir su jų pagalba nuversti despotiška valdžią"⁹.

Taigi P.Višinskio teorinis palikimas Lietuvos valstybės klausimais dar ir šiandien aktualus. Ir ne vien dėl to, jog tam tikra prasme susišaukia ano meto ir dabartinės Lietuvos situacija, bet svarbiausia, kad jo akcentuoti valstybės tvarkymosi principai tebėra pagrindiniai šių dienų Lietuvos valstybės aktūrimo ir egzistencijos garantai.

Literatūra:

¹ Trumpa V. Lietuvos nepriklausomybės idėja // Lietuva XIX-tame amžiuje.- Chicago, 1988.-P.138.

² Grinius K. Atsiminimai ir mintys.-Tübingen, 1947.-T.1.-P.170-172.

³ Vilčinskis J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga.-London, 1985.-P.28,32,42,43,59.

⁴ Berželis J.[J.Vileišis]. Iš šiaurės padangės // Varpas.-1898.-Nr.3/4.-P.56-57.

⁵ Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas) // Varpas.-1902.-Nr.12.-P.258.

⁶ Demokratas [Višinskis P.]. Demokrato balsas // Varpas.-1905.-Nr.9,10.-P.93.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.-P.94.

